

Bombitz Attila

Tükörcserepek tárcában

Metszet Baka István publicisztikájáról

Nem lehet megúszni; úgy látszik ez a költő sorsa. Előbb vagy utóbb tollával nemcsak az abszolútumot keresi, de keres rendszeresebben, témát, anyagot, híven elődeihez, borra és családnak mindig elegendőt. Baka István még csak nem is írta sem verseivel, sem tárcáival tele a havi, s a napilapokat, csendesen megült szerkesztőségi szobájában, vette, s vitte az üzeneteket, miközben pipázgatott és elmélázott versei felett. Koptathatta volna gyorsabban is a régi írógépet, de ahogy mondják, soha mást, mint válogatott verset ki nem adott volna a keze közül. Így érkezik el a kilencvenegy esztendő, mikor is Yorickkal szólva a változások mind nagyobb szellentenek, és jön vele az egzisztenciális vész: lesz-e lap, s ha lesz is, megélhünk-e belőle. Van invitálás, hívogatás, egyik oldalról. Hogy vállalni azt az írógépet, szállítani, termelni időre, mert versből nem terem ma kalács az asztalra. Neked legalábbis nem; hiába. De ott van a kétely és a féltés, bárgyú versolvasók!, a másik oldalon. Hogy ez nem neked való, sérül a természeted. Hogy árt, visszafog. Hogy még kevesebb lesz a vers. Parázs viták hamar kihunyóban, hisz a finánctóke mindenütt úr. Hunyó lett hát őbelőle is, mint az elődökből s az eljövendőkből, a költők sorsa szerint. S ugyan most kissé önkényes leszek, de ha kell, mondom én, kelljen a *Kincske* szerző is. Magát egészen csak nem adta, vitette szerkesztőségi szobáját is egy másik helyiségbe. Kilencvenkettő táján, az a kis, poézismentes időszak, mégis bekövetkezett. Nem lehetett megúszni.

Nyertünk viszont egy (még) képzeletbeli könyvet, melynek darabjai (szerteszték napilapok hasábjain és kéziratban) talán sohasem íródtak volna meg, ha nincs e külső kényszer. Baka István sosem magyarázta külön költészetének lényegi vonásait, nem elmélkedett teoretikus problémákról (eltekintve egy saját versét elemző egyetemi dolgozattól), és nem írt biografikus ihletettséggel sem a maga életéről, rejtőzködő énjét, tudjuk, metaforákba és maszkokba öltöztette, bennük nyitotta fel titokzatos, benső életét. Ezért is fontos számunkra az itt-ott felcsillanó tárcabeli tükörcserép: személyes élmények, műhelytitkok, meghatározó olvasmányok, lemezek, egy-egy vers, műfordítás, akár egész életművek hozzáértő elemzéseit avatnak be Baka István, mondjuk úgy, versek mögötti, versen túli *másik* világába, az olvasó, a figyelő, az időben és problémákban benne élő történeti ember világába. Tekinthető persze minden publicisztika az életmű melléktermékének, szükséges velejárójának, nem is felbecsülésről szöveg, sokkal inkább unikális jellegéről a dolognak. Mert belőlük majdhogynem hiányzik a verseire oly jellemző sötét, baljós, apokaliptikus hangnem. A lírikus bonyolult metafora-világával, a prózaista mesélő hasonlat-világával szemben a publicista egy letűnt, mostanra újból divatját élő anekdotavilágot támaszt fel, és legyen bár még oly súlyos is olykor a mondanivalója, könnyed hangon, lényegretörően, szabadon adja elő azt is. Nem „szép” mondatokat,

ahogy azt a költőtől várnánk, nem törekszik azonnal felismerhető, egyéni stílusra, nem keres különleges nyelvi formát és kifejezőeszközt; a maga természetességével ír le, közöl, viccel, báméskodik. Baka István tárcái a közvetlenül, az álca nélkül megszólalót rejtik magukba. S bár betegsége kilencvenháromtól megakadályozta naprakész íráskészítésében – másra, a valóban nagy munkákra fordította maradék erejét –, életen és halálán felülemelkedő tolla olykor a válságos pillanatokról is képes volt a maga módján eladomáztatni.

Hogy ismertek lehessenek az érdeklődők előtt, és áttekinthetővé legyenek Baka István tárcái, kötetkomponáló zsenialitását kimutatva önkényes rendet kell belőlük előhívni írásunkban. Ennyi, ami megtehető. Hogy semmi ne vesszen hiába. Egy darabka sem a széttört tükörből. Mert ha más már nem, legalább a látvány (vagy a tükör) e cserepekből még összerakható legyen. Hogy hát *hová túnt az a negyven év körüli, enyhén pocakosodó, rendszerlen szakállú, zilált öltözetű férfi, aki – kezében lyukas reklámszatyorral – kulcsomókat és kiflívégeket potyogtatva, a semmibe meredő tekintettel járja Szeged utcáit, buszok, villamosok elől az utolsó pillanatban félreugorva...*

1991 szeptemberétől decemberéig, majd ezt követően 1992 első hónapjaiban közölte Baka tárcáinak két, sorozatba illesztett darabjait *Az orosz irodalom mártírúma* illetve *Portrévázlatok az orosz költészetből* címen, joggal mondhatjuk, rendhagyó irodalomóráként. Hiányt töltött be a számára fontos orosz nyelvű irodalom reprezentánsainak (újra)bemutatásával, hiszen akiket nem lehetett *annak idején* olvasni (vagy megmondták, hogy hogyan kell olvasni), azok ma más okból nem kerülnek a köztudatba. Ahogy ő írja: „*A mi tájainkon a rendszerváltások azzal járnak, hogy nemcsak a fürdővizet öntik ki a gyerekekkel együtt, hanem gyakran még a fürdőkádat is utánahajítják. Ez történt 1948 után a nyugati civilizáció értékeivel és intézményeivel, s ez zajlik manapság a »barbár« kelettől való elfordulás jegyében, különös tekintettel mindarra, ami orosz, azaz »szovjet«, holott e két dolognak vajmi köze van egymáshoz...*” Puskin, Dosztojevskij, Gumiljov, Jeszenyin, Mandelstam, Cvetajeva finom vonásokkal előadott élettörténete olvasható első sorozatában, majd Hodaszevics, Arszenyij Tarkovszkij, Szoszsnora, Brodskij és Venclova költészete kerül sorra a másodikban – Baka István, méltató pályatársként egyszerre tekinthet rájuk távolról és közelről. A Leningrádban e verseket szamizdatban olvasgató utolsó éves egyetemistából később tudatos műfordító lesz; a távoli élmény – a gyakorlaton keresztül – Sztjepán Pehotnij közelségében testesül meg.

Puskin nagyságát nem a közismert művek által ismeri el, sokkal inkább fontos Baka számára az a személyes indíttatás, mely a nagy számú lefordíthatatlan vers magyar nyelvű átültetéséhez vezeti el. (Utolsó hónapjaiban is Puskit fordít.) És nem mulasztja el, miután megtárgyalta a modern orosz irodalom megalapítójának végzetes párbaját, göcögve megjegyezni: „*Meghalni a szeretett nő becsületéért egy buzi keze által – milyen méltatlan vég.*” Dosztojevskij figurái, úgy érzi, áthatják az egész történelmet, „... *Raszkolnyikov, Sztavrogin vagy Ivan Karamazov, akinek kételyeit egy primitív lakáj gyilkosságra való felszólításként értelmezi, ők mindannyian itt élnek köztünk, ők szervezték meg a táborokat és pusztultak el bennük, az ő önigazolásuk rejlett a sztálini rémtettekben...*” És sorra jönnek a még tragikusabb alakok, Gumiljov, „a bolsevik »igazságszolgáltatás« első költőáldozata”, az öngyilkossá lett Jeszenyin, a lágerhalált halt Mandelstam, s a föld minden pokoli kínját megjáró Cvetajeva.

Az Arszenyij Tarkovszkij-tárca rádiós változatában olvasható a következő vallo-más: „*A fordítás olvasat, de szerepjátszás is, amire különös hajlamom van. Arszenyij Tarkovszkijt nemcsak azért fordítottam szívesen, mert jelentős költő..., hanem mert kedvenc szerepem – a visszahúzódo, passzív rezisztenciát folytató klasszicista – hor-*

dozóját találtam meg benne.” Tömör, esszenciális mondatok formájában csak tárcái beszélnek Baka Istvánról.

Szoszszorát vendégül látja, Brodskij elmulasztja. „*Ha erőltetem, talán összehoznak Brodskijjal, de ehhez túl félszeg voltam, meg már akkor is sejtettem, hogy nagy és »nagy« költőket jobb a verseikből megismerni, a személyes találkozás gyakran kiábrándító.*”

Baka kedves alakjait megidéző könyvének egy másik része azoknak a költőknek, muzikusoknak adhatna helyt, akik különböző időszakokban, de egyazon intenzitással kísérték művészetét. Mondjuk Carl Michael Bellman, akiről rádiós sorozatában beszélt nagy szeretettel. (S akit nemcsak hogy fordít, de Fredmanjába még belé is bújjik egy vers erejéig.) „*A sok vidám dal között egy tőlük meglehetősen elütő a legkedvesebb számomra: a No. 18-as Didergés. E vers halálfélelemmel és életúggal átítatott sorai idéződtek fel bennem, amikor Csatlós János végzetes betegségének hírért vettem, s ezeket mondogattam a kórházi ágyon is, amikor súlyos műtétre várva fel kellett készíteni magamat a legrosszabbra is, de az életem »fredmani« oldalairól való lemondásra mindenképpen. Talán Bellman »didergése« segített, hogy ma – két hónappal később (1993 júliusában – B. A.) – ismét egy pohár (de szigorúan csak egy pohár) borral emlékezhetem a stockholmi matrózkocsmák dalnokára és az ő magyarországi nagykövetére, a nagyszerű műfordítóra, filológusra és atyáian bölcs barátomra, Csatlós Jánosra. Proszit!*”

Aztán Széchenyi István. Kétszázados születésének napján Baka emlékezik a *Délmagyarország* hasábjain, nekünk adalékot szolgáltatva a hatalmas Döbling-kompozíció Széchenyi-élményéhez. A világirodalomból Marqueznek és Hrabalnak szentel írást; *A pátriárka alkonya* Kelet-Európa történelmének nyelvén szólal meg újra, és megörökíti lelkesen a Hrabal szegedi látogatásakor rendezett sórnapot. Leonard Bernstein Mahler-felvételei kapcsán beszél talán művészetének legnagyobb bűvköréről: „*Szokol rádióról egy primitív orsós magnóra vettem fel – merő kíváncsiságból – a III. szimfónia első tételét. Visszajátszva ugyanúgy hangzott, mintha szappanosdoboz-zörgést véécészeszubogással próbálnának visszaadni, amit viszont sikerült kihallanom ebből a hörgésből-vartyogásból, még így is lenyűgöző volt – a nagy Pán vonult be, komor-fenséges fanfároktól kísérve a nyári természetbe, nem is a mitológia, hanem az ösztönvilág legmélyéről emelkedve a fény felé – a »lenti« és a »fenti« világ ilyen megrendítően természetes összekapcsolásával addig csak Rilke költészetében talákoztam – milyen kár, hogy sihederként, amikor egy zöldfedelű Rilke-kötet volt a bibliám, nem hallgathattam ezt a zenét: mennyivel többet értettem volna a versekből is!...*”

Emlékeznek a *Vasárnap délután* megfelelő passzusára?

És ha Mahlerről szó volt, legyen szó Liszt Ferencről is, Baka István másik fontos muzikusáról, a *Szekszárdi mise*, a *Farkasok órájában* olvasható teljes Liszt-ciklus ihletőjéről. A *Világpremier* című tárcácska egy lemezfelvételen első alkalommal hallható darab halltatásáról szól.

Továbbra is Baka István szavai mellett maradnék, amikor kortársainak arcképeit, egy-egy új művük megjelenése alkalmából, vagy a megszólítás vagy az emlékezés igényéből festi fel a *Délmagyarország*, a *Népszabadság* illetve a Szegedi Rádió számára készített írsaiban. Az a közös bennük, hogy szándékosan nem olvasható ki belőlük „értékelés”. Az „*a kritikusok feladata lesz*” – írja egy helyütt. Így lesznek e miniatűrök apró sétálgatások a költő magántörténelmében.

1991-ben Balla Zsófiát első magyarországi kötetének alkalmából üdvözlí, s közben ott ül újra egy egykor volt, Kolozsvár felé tartó buszon. („*1979 őszén egy ikarusznyi fiatal magyar író indult Kolozsvárra, hogy az erdélyi nemzedéktársakkal – nemcsak magyarokkal, románokkal is – találkozzék.*”) Pataki Ferenc festőművészt, (A *kisfiú*

és a vámpírok, az *Égtájak célkeresztjén*, és a *Beavatások* címlapjai az ő keze nyomát viselik), több alkalommal is tollával szólítja meg. Közösségérzését egy másik művészi ág másik alkotójával szemben a következőképpen fogalmazza meg: „... látomásaink forgószele mintha ugyanazon a hőmezőn kavargogna. Ugyanaz a Zrínyi és a vad és az én Zrínyi-versem alkonyata, s egyáltalán: ez a század-ezredvégi vonzódás az alkonyathoz, a romlás vérről összemázolt, de még fénylő – vagy csak reflektoroktól megvilágított – díszleteihez?” Másutt – ugyancsak Pataki képeiről gondolkodva – saját kamaszkori rajzélményeinek eredet nyomába, és a festmények titkairól szóló, általa igen szeretett kínai meséket eleveníti fel. Szepesi Attiláról írva egyetemista éveire és barátaira, Tóth Bálint portréjának írása közben grúziai élményeire emlékezik vissza. Hervay Gizella emlékének önmagát korholó szavakat szentel: „1982 nyarán önként távozott az életből. Előtte néhány héttel még eljött Szegedre, hogy megmutassa itteni barátainak frissen kapott személyi igazolványát: – Végre magyar állampolgár vagyok! – Vidám volt, felszabadult, olyan, amilyennek még sohasem láttuk. Engem megkért, vigyem ki a Maros-torkolathoz, – a forrást már ismeri, a vize otthonról, Erdélyből folyik; neki látnia kell, hogyan találkozik a Tiszával. Én meg már kicsit befáradtam Gizi lobogásába, és azt mondtam: – Majd máskor, lesz még rá idő! – Sohasé bocsátom meg magamnak, hogy nem teljesíttem a kívánságát...” Az egykori »szegedi klán« többi tagjáról, Petri Csathó Ferencről, és Zalán Tiborról írt eszmefuttatása a Szegedi Rádióban hangzott el. Végezetül Baka Istvánnak azt az e sorozatba illeszthető tárcáját emelném ki, amely egyszerre emlékezés és vallo-más szeretett Szekszárdjáról, az ott töltött, érlelő évekről és az ugyancsak ott induló pályatársakról: „Gyermek- és kamaszkorom városa tele volt titkokkal és allúziókkal, mint egy szimbolista költemény, de ezekről én mit se tudtam. Csak húsz évvel később döbbsentem rá, hogy az a fehérre meszelt, gangos parasztházak közül kirívó, neogótikus, karcsú építmény – az újvárosi templom –, amely körül nyolcévesen feleskeréppárommal köröztem cserebogaras, májusi estéken, az a templom, amelynek avatására Liszt Ferenc a Szekszárdi misét írta... Napközibe menet egy furcsa – akkor még nem tudtam, hogy törökös – famanzárdos ház mellett haladtam el naponta – ebben a házban játszódik Mészöly Miklós Megbocsátásának cselekménye. De a Bottyán-hegyen, a szőlők közt álló kőkereszt sem volt ismeretlen, csak azt nem tudtam, hogy Cenci néni, Babits nagyanja állíttatta... Egyik álmomban Liszt Ferenc kilép az Augusz-házból, misére megy az újvárosi templomba, az orgonát is szeretné kipróbálni. A kapu előtt Babits csatlakozik hozzá, majd valahol a még lefedetlen Séd hídjánál Mészöly Miklós köszön rájuk. Együtt mennek tovább, élén – a magyarul csak zenélni tudó Liszt kedvéért német nyelvű – beszélgetésbe merülve...” (Az idő térképelei)

Baka István nem volt érzéketlen a fiatalabb korosztállyal szemben sem. A *Kincskereső* lapjain megtalálta a maga nyugodt, érzékletes, természetes hangját. Vers-elemzésekkel, könyvajánlásokkal igyekezett megnyerni a kisebbeket az olvasás szeretetére. (Egyik József Attila verselemzése azóta általános iskolai tankönyvbe is bekerült.) Megszólaltatta lapjában Csanádi Imrét, Janikovszky Évát, Kovács Lajost; hogy ők vajon hogyan tudnak (még másként) a gyerekekhez könyvvel szólni. Aki pedig kezdő költőként szürnypróbálgatásaival kereste fel Baka Istvánt, benne mesterére találhattott. Szótlanul senkit nem engedett el, s bár igen kritikus és tudós hangon nyilatkozott, ha vers volt a tét, aki megfelelt a mesterségbeli tudásnak, s az ő kivételesen érzékeny ízlésének, azt a *Tiszatájban* is bemutatta bátorító szavaival kísérve. (Költőtanítványai közül Nagy Gábor viheti tovább a maga egyéni útján a Baka-hagyományt.)

Yorick, ez a Kormos-örökség, elarschpoétizált a világ dolgain, még a búcsúja is ironikus volt, hogy hát ilyen ez a világ. Baka István nem volt politikus alkat, ahogy Mandelstamról írta, írhatta volna magáról is, „*csak az örök értékekben hitt*”. Felülről, a szellemi ember elefántcsonttornyából tekintett le a történelem vajúdasaira, tudott ő onnan is mindent, Yorickja szétkiabálta. Csakhogy e fél- vagy negyed-teke, Fortinbras új világa, vajon mit hallott meg belőle? Yorick, ha tárcát írt a történelem dolgairól, kínjában sokszor nem tud mást, csak adomázni. Hogy tudtátok-e, hogy Csernobil ukránul azt jelenti: ürom. Hogy a Zsenya (a Jevtusenkö) újra akar énekelni. Hogy a Nixon mikor az Ermitázsban. Meg hogy a gyerek az óvodából a Levin bácsival. Hogy az emlékparkokból csak a kövek maradnak. Hogy de mégis ki lépett a (Kárpát-)medencénkbe először bele...

„*Szomorú szemű, fiatal férfiak és nők vagyunk mi is, Kelet-Közép-Európa népei, akik hiába esengünk szeretetért, megértésért Európa-anyánkhöz. Erőszakból születünk, az Európa lány alsótestébe falloszként behatoló hatalmak nemzettek: a népvándorlás, a tatárjárás, az oszmán-török birodalom és a bolsevizmus. Ezért vagyunk ilyen zavartak, alázatosak, meghunyászkodásunk mélyén ezért parázslik a gyűlölet, amit csak önmagunk – azaz egymás – ellen tudunk fordítani. Anyánk évszázadokkal ezelőtt megtagadott minket, arcunkon nem a saját, hanem Batu kán és Sztálin vonásait keresi, hogy undorral forduljon el tőlünk. Mert piszkosak vagyunk és rongyosak, kérelmelné nyújtjuk ki a kezünket, de nem ajánlatos nekünk hátat fordítani, mert zsebtolvajlásra, rablásra vetemedünk. Nem igazán megbízható, bár olcsó munkaerő vagyunk, s az éhezés – nem mindig kenyérre, néha csak jó szóra – annyira kimerített bennünket, hogy elég egy szigorú pillantás, máris szűkölve húzódunk vissza hitvány zugainkba...*” (A káosz árvái)

1994 áprilisában, a boszniai erőszaktelemek hatására, Baka István Yorickja, a kelet-közép-európai történelmi kedvet illetően elnémul.

Szív Ernő, a vidéki hírlapíró gyakran elsétálgatott költő barátjához, Bakó Andrásához, hogy közösen töprengjenek a magasztos és mocskos életen. De azt talán már kevesebben tudják, hogy Baka István is rendszeres látogatója volt egy ugyancsak Bakó András névre hallgató öreg barátnak, aki történetei fölött kedélyesen elszivarozgatott, vagy éppen beléjük szunnyadt. Melyiküké lehet az igazibb Bakó András, ha mondjuk versenyre kelnek a mesemondók, és elmeséltetnénk *Az álomgyűjtő* történetét (ahogy azt Bakó Andrásról hallotta) Szív Ernővel és magával az álomgyűjtővel, (Baka Istvánnal)? Mindenesetre mindnyájan véres történetek és legendák alakjai vagyunk. Bakó Andrások több személyben, akik fehér angyalszárnyú lepkéket kergetnek a gyermekkor padlásán (*Válami ván...*), vagy régi bolondokat keresnek Szekszárd és Szeged utcáin – a Léggömbárust, a rongyokba, nejlonzacskóba burkolt Mária-Magdolna-szerű öregasszonyt (*Hová tűntek a bolondok?*), akik a halálfélelemről mesélnek (*Váltók között*) és a halálba taszító *Abszolút absztinenciáról*, akik a kiskvárosi nagy szerelem történetét újabb variációkban álmódják meg (*Halotti beszéd*), akik még nyomorúságos állapotukat is képesek tréfára venni: „*Nekem alma nagyságú rákos daganatot vágott ki Baradnay professzor úr a vastagbeleből: a bűnbeesés étkezések, erős italok és még erősebb, ráadásul többnyire visszanyelt indulatok növesztettek akkorára, hogy végül a belek kígyójának torkán megakadt »az gimlecs«, illetve annak negatívja; a lángpallósnak (értsd: szikének) nem az én riadt lelkeket, hanem őt kellett kiűznie testem édenkertjéből.*” (Kacsamese)

Felemás zoknis életéről, lám, tudott könnyedén is beszélni. Felemás zoknisan lóg ki kis szabadságra a kaszárnyából, és egykori tanítványai egy érettségi találkozózn is bizony nem az ő lelkesen előadott Ady/József Attila/Pilinszky-órájára emlékeznek, hanem arra, hogy „*egyszer elmentünk hozzád beteglátogatóba, és neked felemás zokni volt a lábodon...*” A *Felemás zokni* jelensége és jelentősége életfilozófiai oldalá-

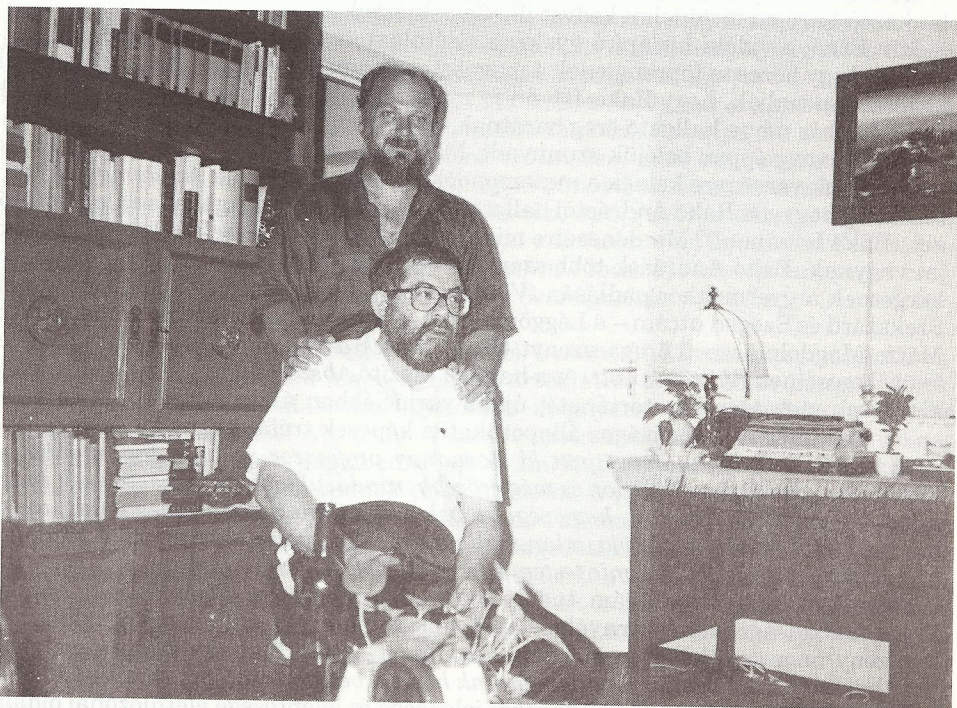

ról szemlélve úgy zárul, ahogy – hinni szeretném –, Baka István *másik* élete kezdődik:

„Tudom, Teremtőm színe elé is felemás zokniban lépek majd. Nem szándékosan, nem azért, hogy tovább dacoljanak vele, csak valahogy úgy fog sikerülni. Ott állok majd restellkedve és szorongva, mert éppen volna miről elszámoltatni, lelkemet már azzal vígasztalom, hogy – mint hírlik – a pokolban rosszabb a klíma, de jobb a társaság; ám az Úr egyszercsak nevetésben tör ki, a térdét csaphodva hahotázik, és így szól hozzám, nyomorult féreghez: – Ember, tetőtől talpig borítanak a bűneid, de ezzel a felemás zokniddal úgy megnevettettél, hogy egye fene, beeresztelek a mennyországba. Most már csak az a kérdés, milyen szárnyakat választasz magadnak.

Én pedig végignézek a hófehér, ezüstszürke, rókaörös, kávébarna, aranysárga, csíkozott és kendermagos szárnyú angyalok seregén, egyik szárny szebb, mint a másik, nagyot sóhajtok, és ezt mondom: – Mindegy, Uram, csak felemás legyen!”

Ami bizonyosan nem felemás, az az ittmaradt életmű. Hatalmas egészként, melynek tükörcserepei közt Baka István publicisztikájának is helyt kell adni. Mert ha más már nem, legalább a látvány (vagy a tükör) e cserepekből még összerakható legyen...

Géczy Jánossal 1994-ben